

04

György TVERDOTA

Budimpešta

Izvorni znanstveni rad

Radovi Ferenc Fejtöa o Attili Józsefu

Veza između Ferenc Fejtöa i Attila Józsefa odavna budi zanimanje stručnoga javnog mnijenja, pri čemu se osjetljivim točkama prilazilo s velikom naklonošću i grubo, bez straha od klevete ili iskrivljenja. Međutim, u ovim okvirima moramo se odreći kronike tih slučajeva i usredotočiti na bitni unutarnji sloj veze između dvojice literata. Prilazeći toj relaciji s Fejtöve strane, očito je da je, neovisno o tome kakvu je ulogu u svome životnom planu namijenio prijatelju pjesniku, vrednovanje njegove usluge Attili Józsefu htio-ne htio postalo jednim od najvažnijih mjerila Fejtöva životnog djela. Publicist je u brojnim prigodama pisao ili govorio o Attili Józsefu, no narav njegova djelovanja na ovakvu temu olakšava nam daljnju koncentraciju pozornosti. Svi njegovi iskazi odnose se na tri temeljna djela, koja su, pak, toliko važna da sve do danas presudno utječu na smjer razmišljanja o pjesniku¹. Tijek izlaganja temelji se na tim trima tekstovima.

Njegova uloga u recepciji Attila Józsefa može se mjeriti samo s onom Andora Németha. Németh je pjesnika otkrio mnogo ranije, dulje je pažljivo

¹ Izdavačka kuća Holnap objavila je 2005. u svesku *József Attila a Szép és Jó Szó mestere* (Attila József, majstor Lijepa i Dobre Riječi) zbirku pohvala i studija koje je Ferenc Fejtö između 1934. i 2004. napisao o Attili Józsefu. U knjizi su objavljena i tri teksta koja predstavljaju predmet naše analize: „József Attila költészete” (Pjesništvo Attila Józsefa) (51–66), „József Attila költészete” (Pjesništvo Attila Józsefa) (135–162), „József Attila, az útmutató” (Attila József, putokaz) (172–202).

pratio tijek njegove karijere i o svom prijatelju napisao dvije knjige². Uzeo je mladoga liričara pod svoje okrilje sve do granica pristranosti³. A opet, smatramo da ga je otkrio Ferenc Fejtő. Naime, on je postao autorom prvog prikaza njegove karijere i životnog djela, objavljenog u listu *Korunk* (Naše doma) u povodu zbirke *Medvetánc* (*Medvjedi ples*). Već je i opseg same recenzije neobičan. Odulji šarolik izvještaj o pjesniku objavljen je i prije, no ovakav prikaz književnog djelovanja, dostojan samo najznačajnijih suvremenih pjesnika, o Attili Józsefu još nije bio napisan. Opseg prikaza dobro odražava koliko istaknutu i priznatu ulogu Fejtő pripisuje zbirci i autoru zbirke *Medvetánc*. Zbirku su hvalili i osuđivali ugledni kritičari poput Milána Füsta ili Gábora Halásza, no prepoznavanje vrijednosti, kao i činjenica da je taj tekst položio temelje vrednovanju njegova životnog djela,⁴ Fejtőva je zasluga.

U središtu argumentacije prikaza književne karijere jest Attila József kao socijalistički pjesnik. Fejtővo kritičarsko i interpretacijsko motrište poprilično je neuobičajeno. Stajalište literata koji je zbog svoga nezakonitog djelovanja dospio u zatvor, a zatim iz njega i pušten, više se nije moglo smatrati komunističkim. Istodobno, u njegovim se izjavama još ne naziru ni znakovi socijaldemokratske orijentacije. Nalazi se u onom međustanju potrage i borbe koje je obilježavalo i Attilu Józsefa, autora pjesama *A város peremén* (Na rubu grada) i *Eszmélet* (*Osviještenost*). Govoriti u današnje vrijeme o aktualnosti Fejtőa koji piše o liku socijalističkog pjesnika na prvi pogled djeluje kao najveći mogući anakronizam. No to je pitanje, paradoksalno, upravo danas postalo izuzetno aktualno.

Kritičko izdanje rasprava o Attili Józsefu objavljeno u proljeće⁵ jasno je pokazalo da je Attila József početkom tridesetih godina vjerovao u rođenje nove, proleterske kulture, misleći da u njezinu okviru nalazi mjesto i svom pjesništvu. U pogledu osobne karijere to mu je bila, mogli bismo reći, jedna od najkobnijih zabluda jer je vodila do izolacije i marginaliziranosti u književnom životu,

² Andor Németh, *József Attila*, (Budapest: Cserépfalvi, 1944). Prikaz pjesnikove književne karijere pod naslovom *József Attila és kora* (Attila József i njegovo doba) nije objavljen u samostalnom svesku. Časopis *Csillag* (Zvijezda) objavljivao ga je u nastavcima (od prosinca 1947. do rujna 1948.), da bi zatim svjetlo dana ugledao u knjizi Andora Németha *A szélén behajtva. Válogatott írások* (Preklopljen na rubu. Izabrani zapisi) (Budapest: Magvető, 1973), 377–540. Konačno je objavljen u svesku *Németh Andor József Attiláról* (Andor Németh o Attili Józsefu) (Budapest: Gondolat, 1980), 145–342. koji je za tisak priredio Pál Réz.

³ Njegova životopisna reportaža pod naslovom „József Attila” postala je jednim od najvažnijih izvora za sve kasnije kultne interpretacije pjesnikove karijere: *Literatura* 3 (1928. augusztus): 258–261; njegova recenzija o zbirci *Nincsen apám, se anyám* (Nemam oca, ni majke) jedan je od najranijih tekstova koji otkriva i naglašava pjesnikovo značenje: „Éhségem hetyke poétája” (Poeta drske gladi), *Literatura*, 4 (1929. április): 131–133.

⁴ Ernő Fülöp, „József Attila költészete”, *Korunk* 10, 2. sz. (1935): 116–123.

⁵ *József Attila összes tanulmánya és cikke 1930–1937. Kritikai kiadás*, [Szerkesztette Tverdoța György és Veres András], (Budapest: József Attila Társaság – L'Harmattan kiadó, 2018), 1466.

dok ga supkultura, radnička klasa u klasnoj borbi, na koju je računao okrenuvši leđa građanskoj kulturi, nije prihvatila. No ambicija je markantno promijenila značaj njegova pjesništva i omogućila mu stvaranje remek-djela kao što su *Külvárosi éj* (Noć u predgrađu), *Téli éjszaka* (Zimska noć), *Elégia* (Elegija) i *A város peremén*. Nova, iščekivana i priželjkivana kultura proletarijata u interpretaciji Attila Józsefa nije istovjetna s proletkultom, već s univerzalnom kulturom u kojoj će proletarijat po sebi oblikovati kulturnu tradiciju tisućljeća, kao što je to učinilo građanstvo nakon Francuske revolucije. Oko 1933–1934. godine Attila József je uvidio da se njegove nade nisu obistinile, i to ne po cijenu male krize iz koje se izvukao pjesmom *Eszmélet*, pošao je dalje, dijelom se vrativši građanskoj kulturi. Jedna od najvećih pouka kritičkog izdanja jest da se iz lika pjesnika Attila Józsefa ne može ukloniti taj povijesni element, svojevrsno nastojanje da se udalji od građanskog pjesništva.

Dakle, Fejtö je u kritici zbirke *Medvetánc* svima, čak bolje nego Andor Németh, rasvijetlio opisani pjesnički razvoj. Kako tada ni u njemu još nije minula nada u nastanak neke nove, proleterske kulture, nastojao je značajke Attila Józsefa kao socijalističkog pjesnika skupiti u koherentan portret: „Attila József pjesnik je proleterskog podrijetla, čega se tragovi mogu pronaći u njegovu cjelokupnome pjesničkom radu i načinu života. Ipak, zbog stanovite jednosmjerne militantne primjenjivosti te riječi, libimo se napisati da je »proleterski pjesnik«. Proleterskim pjesnikom obično se naziva onoga koji stalno naglašava svoju proletersku narav te u svom životu i pjesmama nastoji izraziti proleterske ideje, a ne sam život kakav jest. József je proleterski pjesnik kao što je Gorki proleterski pisac. Ne daje ideje i tendencije, već samu ljudsku zbilju, ne klasnu kategoriju, već potpunu, bremenitu, možda proturječnu, ali iskrenu suštinu proleterskog čovjeka.”⁶ Fejtö žali što je „pjesma *Munkások* (Radnici), odnosno izvanredna »povijesno materijalna« *Óda* (Oda)” objavljena u listu *Korunk*, dakle *A város peremén* izostala je iz zbirke. Potonja je objavljena u zbirci *Nagyon fáj* (Jako boli) koncem 1936. godine, te iznova potvrdivši Fejtöv osjećaj nedostatka, po „građanskim” kritičarima postala najuspješnijim djelom zbirke⁷. Doduše, taj je sloj građanskih intelektualaca dotad već proveo – poslužimo se izrazom Pála Ignotusa – „domaću reformu liberalizma”, to jest, zbog tragičnih povijesnih obrata i sveopće prijetnje nacizma otvorio se i, u odnosu na njega, ljevičarskim svjetonazorima.

Nakon toga putevi Attila Józsefa i Ferenc Fejtöa tekli su usporedno, u socijaldemokratskim miljeima Illésa Mónusa, a potom u uredništvu lista *Szép Szó* (Lijepa riječ). Glasine o Fejtövu štetnom utjecaju, odnosno o navodnu konflik-

⁶ Fülöp, „József Attila költészete”, *Korunk* 10, 2. sz. (1935): 122.

⁷ O tome v. György Tverdota, „Az anyag gyermekei. A város peremén elemzése”, *Jelenkor* 62, 9. sz. (2019): 980–981.

tu dvojice literata koncentrirale su se u tom razdoblju⁸. Okončao ga je koban događaj, samoubojstvo Attila Józsefa. Glavno načelo formirao je i uspostavio Ferenc Fejtő prikazom njegova književnog rada i životnog djela, objavljenom u memorijalnom broju lista *Szép Szó* u siječnju 1938. godine.⁹ Uredništvo je, s obzirom i na kritiku zbirke *Medvetánc*, s pravom njega držalo najpogodnijim za taj zadatak. S pravom, jer sposobnost za optimalno izvršenje takva zadatka nemaju ni svi dobri kritičari. Okončano životno djelo ne može se svesti na jedno jedino načelo. Dijeli se na razdoblja i obuhvaća veoma različite tendencije i heterogena ostvarenja. Pogodni umjetnički kritičar mora biti istodobno otvoren i pravedan prema naravi i vrijednosti djela nastalih prema različitim poetičkim načelima u različitim razdobljima književne karijere.

Teško je ne uočiti kontinuitet između kritike zbirke *Medvetánc* i prikaza karijere iz 1938. godine; njegov je uočljiv formalni znak u oba teksta aluzija kojom se određuje rang, no u pogledu intonacije prije konfrontira suprotni karakter Baudelaireova i Adyjeva, odnosno pjesništva Attila Józsefa. Kontinuitet vrijedi i za naglašavanje socijalističkog značaja pjesništva. Fejtő je proteklih godina i usprkos svom članku o Gideovu putovanju u SSSR-u ili glasovitu tekstu *Korszerűtlen beszélgetés* (Nesuvremen razgovor) ostao dosljedan u svom uvjerenju glede socijalizma Attila Józsefa¹⁰. Dogodilo se samo to da se to pjesnikovo opredjeljenje u svjetlu cjelokupna prikaza karijere relativiziralo kao jedna od važnih poruka, dakle nije dobilo isključivu ulogu u objašnjenju životnog djela. Taj odmak s gledišta kritičarskog učinka zapravo znači da su prestankom

⁸ Glasine o Fejtővoj negativnoj ulozi pokrenula je Jolán József u životopisu *József Attila élete* (Život Attila Józsefa): „Da, časopis »Szép Szó« nije honorirao svoga urednika. Kasnije mu nisu dopustili ni da radi prijelom. Jedan suradnik časopisa kazao je da je to bilo zbog toga što se F. F. u to bolje razumio. Dakle, on je dobio 120 penga honorara.” Jolán József, *József Attila élete*, ([Budapest]: Makai Á. – Argumentum, 1999): 228. Pozivajući se na to Géza Féja je napisao da je „ovaj časopis bijedom mučenog pjesnika koristio kao stijeg, štiti i izliku, ali urednički honorar je, prema Jolán József dao F. F.-u, jasno po rasističkoj osnovi. Géza Féja, „József Attila élete”, *Magyarország* május 30, 1940, 7. Drugi izvor bila je Judit Szántó koja je još za pjesnikova života dospjela u loše odnose s Fejtőm: Judit Szántó, *Napló és visszaemlékezés* (Budapest: Argumentum, 1997), 126–128. Glavni sudionik u ratu protiv Fejtőa, György Vértes također se oslanjao na sjećanja Judit Szántó, ali dok je ona znala da je svog prijatelja njezin životni partner „Attila odveo Illésu Mónusu” (Szántó, *Napló és visszaemlékezés*, 126.), dotle Vértes za pjesnikovu povezanost sa socijaldemokracijom krivi Fejtőa, i stvara pravu priču o konfliktu koji je nastao između dva urednika časopisa *Szép Szó*, kao i o tome da je Fejtő u časopisu pjesnika gurnuo u pozadinu. György Vértes, *József Attila és az illegális kommunista párt* (Budapest: Magvető, 1964), 110–116, 126–130.

⁹ Ferenc Fejtő, „József Attila költészete”, *Szép Szó* 6. kötet, 1. (21.) füzet (1938): 68–89.

¹⁰ U očima komunista jedna od najmučnijih točaka u stavu časopisa *Szép Szó*, te u odnosu Attila Józsefa i časopisa *Szép Szó* bili su tekstovi Ferenc Fejtőa: „»Ami fontosabb Oroszországnál is« André Gide: Retour de l'U.R.S.S.” *Szép Szó* 3. köt. 10. sz. (1936): 193–209, i „Korszerűtlen beszélgetés” *Szép Szó* 2. köt. 7. sz. (1936): 350–365. Zato su pjesnika nastojali distancirati od gledišta koja je predstavljao njegov suurednik. Prema Vértesu zbog objavljivanja prvog teksta „i Attila József je htio napustiti časopis.” Vértes, *József Attila és az illegális kommunista párt*, 127.

dominacije ideološkog pristupa u interpretacijskoj metodici postali presudni – ma poetički aspekti. Stoga nam vrijedi po redosljedu argumentacije istaknuti nekoliko i danas snažno aluzivnih tvrdnji.

Prikaz karijere započinje nagovještajem o tome kako je sam pjesnik pojmiio odnos oblikovanja i životne građe. Nagovještaj se oslanja na dva divna primjera. Jedan je pjesma *Külvárosi éj*, a potom u cjelovitijoj formi interpretacija narodne pjesme koja daje moto zbirci *Medvetánc* o povezanosti profesije gajdaša i pohod paklu koje nužno prethodi izvršenju te profesije. „Kao da sam je ja napisao; no što zapravo znači?” – postavio je pjesnik pitanje, smatra Fejtő. Odgovora nema, već samo zajedničko odgonetavanje značenja „pakla”. Drugi je divan primjer, također odnosa životne građe i umjetnosti forme, rečenica koju Fejtő preuzima od pjesnika: „Pjesma je papirnat novac – rekao je ne nadano – a patnja je njegovo pokriće u zlatu.” Pa dodaje: „Ja imam pokriće... U čistom zlatu”¹¹. I to je nagovještaj. Otad ohole teorije misle da znaju odgovor: Postoji samo jezična formulacija, a sve ono što joj prethodi nevažno je. Attila József i Fejtő još nisu bili tako samouvjereni. Nisu razjasnili što je relacija između pakla i gajdaša, papirnato novca i pokrića u zlatu. Sad polako naslućujemo, izuzevši pouke kritičkog izdanja objavljenog u proljeće¹², da odgovor leži u njegovoj nikad dovršenoj kasnoj umjetničkoj koncepciji, svojstvenoj estetici izražavanja. Ni Fejtő nije znao rješenje, no njegov je portret pisao, dospjevši time najbliže moguće najintimnijim stvaralačkim tajnama Attila Józsefa, s uviđom u ono što se 1938. godine uopće moglo uvidjeti.

U duhu tih početnih odgonetavanja u svrhu pregleda cjelokupne pjesnikove karijere Fejtő se, kao već i u kritici zbirke *Medvetánc*, poslužio metaforički primijenjenom pojmovnom dvojnošću: dualnošću teksta i melodije. Tekst, obrađeni sadržaj u pjesništvu Attila Józsefa uvijek je bio težak i ozbiljan, no u mladosti, i još neko vrijeme poslije, o nevoljama je pjevao tonom „dražesne, blage”, vesele i razigrane melodije. Pad putanje njegove karijere Fejtő je vidio u činjenici da ta vesela, razigrana, šaljiva melodija sve više gubi sjaj i vedrinu, te da kompozicijama sve više ovladava sumoran tekst¹³. Kritičar nema drugog zadatka doli slijediti taj proces postupna uozbiljenja i tmurenja, sve do tragičnog ishoda.

Fejtőev najvažniji doprinos stvaranju današnje predodžbe Attila Józsefa vjerojatno se veže za objašnjenje prvih godina oduljena početka karijere. Skreće pozornost na to da je Attila József bio pjesnik neoklasicističke sklonosti. „Često smo razgovarali o tome da bi i pjesnička akademija, osnovana po

¹¹ Fejtő, „József Attila költészete”, Szép Szó 6. kötet, 1. (21.) füzet (1938): 68, 69.

¹² Vidi: György Tverdota, „József Attila gondolkodástörténete 1930–1937”, in *József Attila összes tanulmánya és cikke 1930–1937. Kritikai kiadás*, [Szerkesztette Tverdota György és Veres András], (Budapest: József Attila Társaság – L'Harmattan, 2018.), 42–45.

¹³ Fejtő, „József Attila költészete”, 79, 84.

uzoru na glazbenu akademiju, kao odmjeravanje snaga koje se krije u redovitu oponašanju, mogla osloboditi pjesništvo od mnogih odmaka, uzaludnih napora, neukusa i stilske neobrazovanosti. U tome da je Attila József postao poeta doctus, rigorozan, prema sebi i drugima, pedantan znalac lirskih forma i pravila... veliku ulogu igraju ti razigrani, virtuozno usmjereni studijski pokušaji u godinama školovanja.¹⁴ Odlučujuće su to rečenice i danas, kad u stručnim raspravama zagovaram da to razdoblje umjesto praznim terminima „kasne moderne” i „postmoderne” nazovemo dobom tradicionalnog moderniteta. Svakako je snažan, uvjerljiv argument i životno djelo Attila Józsefa, pored provjerena pametovanja koje se temelji i na Fejtővim uvidima.

Također je legitimno da kritičar Fejtőve senzibilnosti ne vidi samo program, već i to, potkrjepljujući svoj uvid brojnim primjerima iz Adyja, Baudelairea, Gyule Juhásza, Árpáda Tótha i Kassáka, da u liku Attila Józsefa stojimo pred karakterističnim autorom pastiša, stvarateljem snažne sklonosti stilskoj imitaciji, umjetnikom koji često od drugih svjesno preuzetim jezikom iskazuje sebi najsvojstveniju poruku¹⁵. Mogao je slobodno nastaviti niz s Villonom, Kalevalom, Verhaerenom, Pierreom de Ronsardom i drugima. Fejtőu je svakako bilo jasno ono što je do stote obljetnice, 2005. godine iznova postalo kolektivnim doživljajem: Attila József bio je pjesnik s tisuću lica.

Međutim, tijekom oduljenih studijskih godina pjesnik je katkad nabasao na najsavršenija rješenja. Najuspješnijim slučajevima autor je posvetio više istaknutih mikroanaliza. Za razliku od kritike zbirke *Medvetánc*, s pjesmom *Sacrilegiumom* nije eksperimentirao, već se zadržao na dvama ranima, prema konsenzusu najvećim ostvarenjima, pjesmama *Megfáradt ember* (Umoran čovjek) i *Tiszta szívvel* (Čista srca). O potonjoj pjesmi utvrdio je ni manje ni više nego da bi ona „sama učinila Attilu Józsefa besmrtnim da nema još stotinjak pjesama besprijeorne savršenosti koje bi svjedočile u procesu koji će ga proglasiti velikanom”.¹⁶ No par daljnjih navoda odaje kako opseg takvih ranih remek-djela poima u širem smislu, od pjesme *Rög a röghöz* (Gruda do grude) preko *Hangya* (Mrav), pa zaključno do pjesme *Csudálkozunk az életem* (Čudimo se životu).

Posljednju seriju ranih vrhunskih djela, oslonivši se na pjesme iz zbirke *Nincsen apám, se anyám* (Nemam oca ni majke), ocijenjene kao prva doista značajna zbirka, Fejtő obrađuje u sklopu svojstvene dualne strukture¹⁷. Po njemu si je mladi pjesnik svjesno pripisao stanovite uloge i stavove: „prema sebi budi ciničan, okrutan, veseo, nepopustljiv”. No ljudska narav nije sklona slušanju naredbi, Attila József je iza krinke ostao „sirotan, svjež, stidljiv, neob-

¹⁴ Fejtő, „József Attila költészete”, 71.

¹⁵ Fejtő, „József Attila költészete”, osobito 72.

¹⁶ Fejtő, „József Attila költészete”, 74.

¹⁷ Fejtő, „József Attila költészete”, 75.

razovan, osjetljiv na živce". Pjesništvo zbirke *Nincsen apám...* talog je složene igre stava i naravi, uloge i zbilje. Prikaz karijere obrađuje pjesme s konca dvadesetih godina, pjesnikova kratkog prvog značajnog razdoblja, kao što su *Nemzett József Áron* (Stvori me Áron József), *Szeretnének* (Voljeli bi me), *Derűs vagyok...* (Vedar sam...), *Engem temetnek* (Na mom pogrebu), *Hangya*, dodavši ovoj liniji rane pjesme o Bogu. U toj se seriji ne može zadovoljavajuće nositi jedino s ciklusom *Medáliák* (Medalje).¹⁸

U sljedećem dijelu argumentacije, u potpoglavlju koje analizira pjesme nastale usporedo s revolucionarnim socijalističkim programom početkom tridesetih godina, sukobljavaju se Fejtöva prijašnja predodžba ideološki opredjeljenije književnosti, ostvarena u kritici zbirke *Medvetánc* i njegovo kritičko stajalište razvijeno do konca tridesetih godina, koje u prvi plan stavlja poetičke aspekte. Ovo potpoglavlje bavi se pjesmama u kojima je autor zbirke *Medvetánc* takoreći ispravio namjerno politizirane stihove zbirke *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* (*Sruši kapital, ne jadikuj*). U tom ispitivanju Fejtö naravno rasvjetljuje jednu od općenitijih navika Attila Józsefa da u mnogim navratima nanovo piše pjesme, kako bi ih usavršio, u znaku upravo aktualnoga pjesničkog ideala.¹⁹ Fejtö staje na stranu ponovnog pisanja te kao povoljan razvoj događaja prikazuje to što je pjesnik izraze boljševičkog tona poslije iskorijenio iz svojih djela i na njihovo mjesto uveo pjesnički vrijedne nadoknade. Kritičar u svojoj prosudbi nije postupio radikalno. Kod vijonovske balade *Haszon* (Korist) i dalje je smatrao izvornu, politiziraniju inačicu uspješnijom.²⁰ Pitanje ni danas nije riješeno, no u toj raspravi koja i dalje traje Fejtö je snažnim argumentima potkovan predstavnik jednog od mogućih stajališta.

Pjesme *Külvárosi éj* i *Medvetánc* iz „srednjeg razdoblja” njegova pjesništva, koje su već jednoznačno velikog i svjetskog ranga, dobivaju upadljivo malo prostora s obzirom na svoju vrijednost. Nešto detaljnije govori o pjesmi *Külvárosi éj*, preko koje kritičar prikazuje dominaciju elegična tona, sve rjeđu pojavu vedra tona, opadanje revolucionarnog žara, dodavši kako u tim pjesmama „progovara već čisti socijalistički pjesnik”.²¹ Ne izostaje navod iz pjesama *Téli éjszaka* i *Elégia*, a u tematici ljubavnog pjesništva ni pjesme *Óda*. Ostala se remek-djela međutim pojavljuju samo u nabranju. Razlog tomu nije nekakav skriven kritički izvještaj, naime, pjesme *Óda*, *Eszmélet* i *A város peremén* naziva „središnjim vrhuncima pjesništva”²² Attila Józsefa. S ciklusom *Eszmélet*

¹⁸ Fejtö je ciklus *Medáliák* pohvalio kao „jedinistveno remek-djelo mađarskog nadrealizma”, te je time postao začetnikom one zablude koja se uporno zadržala do danas, a prema kojoj je Attila József trebao postati predstavnik mađarskog nadrealizma (Fejtö, „József Attila költészete”, 80.)

¹⁹ Fejtö, „József Attila költészete”, 81.

²⁰ Fejtö, „József Attila költészete”, 81.

²¹ Fejtö, „József Attila költészete”, 82–83.

²² Fejtö, „József Attila költészete”, 84.

ipak čini iznimku. S obzirom na njegov opseg i važnost on i ovdje formulira jezgrovitost, no ta jezgrovitost ovaj put vodi do izuzetne gustoće i dubine.²³ Fejtő postupak možda se može objasniti činjenicom da je dotad u općem mnijenju čitatelja poezije upravo to razdoblje pjesništva Attila Józsefa postalo općepoznatim, razdobljem nastanka priznato velikih pjesama, pa ove pjesme nije trebalo predstavljati, ni dugo ustrajati na njihovoj važnosti.

Na kraju poglavlja Fejtő ostaje mjesta i da skrene pozornost na to da se s dvjema posljednjim pjesmama iz zbirke *Medvetánc, Iszonyat* (Užas) i *Mama (Mama)* javlja nov glas koji inače, na tragu G. Béle Németha, nazivamo „kasnim pjesništvom”.

Interpretacija i vrednovanje pjesama iz zbirke *Nagyon fáj*, te ostvarenja iz posljednje godine točno su određeni položajem na kraju argumentacije. Fejtő se prisjeća njihova razgovora nakon objave zbirke *Medvetánc* o tome gdje zbirka izabranih pjesama određuje mjesto autora u pjesničkoj hijerarhiji. „Ja sam već sad, čak i da umrem tu na mjestu, velik pjesnik” – rekao je ravnodušno Attila József. Fejtő je to osporavao, rekavši da bi za dosezanje veličine morao još jednom progovoriti muškim glasom iz pjesme *Óda*. Pitanja krajnjih misterija, smisla života, straha od smrti još nije ni dotaknuo. Samo što je nakon 1934. godine odrasli Attila József redom počeo ispunjavati kriterije koji su po Ferencu Fejtőu mjerila velikog pjesnika. Tih je godina u miljeu lista *Szép Szó* iz takve blizine promatrao kako mu se prijatelj uspješno bori za veličinu da nije mogao zažmiriti ni na cijenu koju je trebao platiti za savršenstvo, a svjedočio je i tomu da je Attila József platio tu cijenu bez ustezanja. Završno poglavlje njegova prikaza karijere Attila Józsefa kroz vrednovanje posljednjeg velikog niza pjesama, zajedno s uočavanjem propasti pjesnika kao ljudskog bića dobiva tragični patos.

Predmet Fejtőva trećeg teksta, studije pod naslovom *József Attila, az útmutató* (Attila József, putokaz) nije pjesnik, već mislilac Attila József i upravo zbog te značajke upada u sadašnju, štoviše, i buduću raspravu, što opet potvrđuje trajnu narav i sposobnost ponovne aktualizacije Fejtővih misli.²⁴ U jednoj odavno započetoj, a još i danas otvorenoj raspravi autor djela *József Attila, az útmutató* markantno zauzima stav. Polemika govori o tome ima li rezoniranje Attila Józsefa samovrijednost ili, pak, njegova promišljanja moramo smatrati nusproizvodima njegova genijalnoga pjesničkog opusa koji rasvjetljuju pjesme? Po Fejtőu „glavnim ciljem svog života i pjesništva smatrao je mišljenje, kontemplaciju, spoznaju sebe samoga i svijeta. Ni na koga se nije ljutio više negoli na one koji su njegove teorijske eksperimente opisivali kao diletantske izlete te su ga bili voljni priznati samo kao pjesnika.”²⁵

²³ Fejtő, „József Attila költészete”, 85.

²⁴ Ferenc Fejtő, „József Attila, az útmutató”, *Szocializmus* br. 2–4., br. 5. (1947): 214–221.

²⁵ Fejtő, „József Attila, az útmutató”, 115. Ponovljeno izdanje: Ferenc Fejtő, *József Attila a Szép és Jó Szó mestere* (Budapest: Holnap Kiadó 2005), 175.

Takve rasprave možemo očekivati u recepciji kritičkog izdanja objavljenog u proljeće, koje donosi publicistička djela Attila Józsefa napisana između 1930. i 1937. godine. Ne samo da očekujemo sukobe oprečnih mišljenja, nego ćemo i na temelju rezultata usmjerenih ka konsenzusu potaknuti nove razmijene mišljenja o misliocu Attili Józsefu. Kao što smo vidjeli, u te se razmijene mišljenja može uključiti i studija Ferenc Fejtöa objavljena 1947. godine kao posve suvremena.

Datum rođenja, godina 1947. nimalo nije slučajna; ona označava prekretnicu. Uglavnom je to bilo vrijeme kad se u Mađarskoj bez srama ili preispitivanja moglo ponosno izjasniti kao marksist i socijalist. Možemo je smatrati simboličnim vremenom pada u grijeh. Fejtö se u tome tragičnom trenutku pozvao na Attilu Józsefa, koji je prije pada u grijeh okončao svoj život i djelo, odabrao ga je za putokaz upravo kad je njegovo nekadašnje čitateljstvo skrenulo s puta koji je pjesnik naznačio, te u posjedu moći oblikovao njegov lik onakvim kakvim smo ga u vlastitoj karijeri upoznali.

Međutim, u raspravu možemo dospjeti samo ako Fejtövu argumentaciju do kraja pratimo slažući se s njim u mnogim pitanjima. Zajedničko je polazište rečenica iz djela *József Attila, az útmutató*: „Upoznavanje s marksističkom poviješću filozofije bilo je najznačajniji doživljaj u mislilačkoj karijeri Attila Józsefa.”²⁶ Naše kritičko izdanje do krajnosti potvrđuje tu tvrdnju. Od jeseni 1930. godine pa do smrti pjesnik je ostao unutar paradigme sustava misli marksističkog nadahnuća. Stoga smo mogli prihvatiti Fejtöa kao jednog od najneposrednijih svjedoka, a time i putokaza tog razvoja misli, kad smo do kraja pratili razvoj pjesnikovih misli: „U to sam vrijeme mnogo, rekao bih, svakodnevno viđao Attilu Józsefa.” „Bacio se na proučavanje marksističkih tekstova, zamijenivši dan za noć učio je, ispitivao, prosuđivao, objašnjavao, poučavao socijalizam, na seminarima, u kavanama, neumorno i nestrpljivo.”²⁷ Posebno je zanimljivo Fejtövo svjedočanstvo u opisu zajedničke krize u koju ih je uvukao neočekivan katastrofalan poraz ljevice nakon Hitlerova dolaska na vlast; s procesom izlaska iz te krize povezuje ostvarenje, produbljanje marksističkog nazora Attila Józsefa, kao i otklon od ortodoksnog marksizma zbog kojega ga je iz smjera partije dostiglo toliko kleveta i na koji se Fejtö pozvao kad je njega odredio za putokaz.

Ovdje možemo konstatirati samo dva ograničenja Fejtöve misli, ali ne u smislu osporavanja, već upućivanja u raspravu. Jedno je da nazor Attila Józsefa pokazuje s gledišta konačnog ishoda, nesumnjivo izvanredno važna gledišta *Hegela, Marxa, Freuda*, retrospektivno, u svojevrsnom skraćivanju.²⁸ U pravu je

²⁶ Fejtö, „József Attila, az útmutató”, 116. Ponovljeno izdanje: Fejtö, *József Attila a Szép és Jó Szó mestere*, 177.

²⁷ Fejtö, „József Attila, az útmutató”, 118, 121. Ponovljeno izdanje: Fejtö, *József Attila a Szép és Jó Szó mestere*, 16, 11.

²⁸ Fejtö, „József Attila, az útmutató”, 116, 117. Ponovljeno izdanje: Fejtö, *József Attila a Szép és Jó Szó mestere*, 15–16.

glede onoga što navodi kao pjesnikove nazore, međutim Attila József je u ovoj mjeri na ljudsku aktivnost u odnosu na objektivizirane proizvodne vrijednosti doista apelirao tek u posljednjem razdoblju svog djelovanja. Pjesnik doista zagovara važnost moralnog opredjeljenja u odnosu na elementarne sile koje pokreću čovjeka, no to u praksi provodi naizmjenice. Katkad se čini da proturječi i sebi, da porijeklo ljudskog ponašanja vidi u nagonu, suprotnom polu svijesti, koju inače veoma cijeni, svevši moralnu sferu na naknadnu popratnu funkciju ideologije. Te dileme koje ispituju ulogu nagonskog djelovanja i svijesti moramo pojasniti u skorašnjoj razmjeni ideja. Fejtő u ovoj očekivanoj raspravi stoji na strani svijesti.

S tim je u vezi Fejtővo drugo ograničenje. Za psihoanalizu je bio očito mnogo manje opredijeljen, negoli prijateljski naklonjen, stoga se u skladu s tim na tom području ne kreće znalački. Attila József se, pak, od jeseni 1931. godine sve više udubljavao u proučavanje psihoanalize.²⁹ Ono što ga je u marksizmu ostavilo nezadovoljnim nadoknadio je proučavanjem psihoanalize. Slijedom toga zadržao se kod najdubljeg sloja ljudskog bića, sfere nagona. Društvo je objašnjavao marksistički, pojmovima vezanima za pojam proizvodnje, dok je ponašanju pojedinca pristupao s gledišta temeljenim na nagonima. Za Fejtőa je karakteristično da je i ovdje točno odredio središnji element psihoanalitičkog mišljenja svoga prijatelja: „Attila József upravo je tada otkrio da »postoji problem s njegovim nagonima.«”³⁰ Međutim, Fejtő nije mogao dati tako temeljitu sliku povijesti razvoja frejdovske erudicije Attila Józsefa kakvu je mogao dati o povijesti razvoja njegovog marksizma. Naravno, to i ne bi bio njegov posao.

Sve to, međutim, ne umanjuje zasluge Fejtővih tekstova o Attili Józsefu. Možda ne znamo da kad razmišljamo o Attili Józsefu, zapravo ponavljamo, a da toga i nismo svjesni, ono što je, uz druge izvrsne suvremene interprete, i Ferenc Fejtő postavio kao sustav kriterija i kategorija za razumijevanje pjesnika. Pohvalnije od toga ne može se reći o suvremenom intelektualcu koji je, htio-ne htio, služio uz jednoga genija.

Prevela Lea Kovács

²⁹ U sjećanjima Márte Vágó u kojima glede unutarjih odnosa u uredništvu časopisa Szép Szó ne nalazimo niti kritičku, niti apologetsku pristranost, možemo pročitati zanimljiv odlomak o upućenosti Attila Józsefa i Ferenc Fejtőa u psihoanalizu: „Attila, uistinu nas pouči – kazao je Fejtő koji je pod svaku cijenu želio razumjeti teoriju podvojenosti nagona, *psihologiju koja vraća na učenje o nagonima*.” Márta Vágó, *József Attila* (Budapest: Szépirodalmi, 1975) 251.

³⁰ Ferenc Fejtő, „József Attila, az útmutató”, in Fejtő Ferenc, *József Attila a Szép és Jó Szó mestere* (Budapest: Holnap Kiadó 2005), 186.

Literatura

- Fejtő, Ferenc. „»Ami fontosabb Oroszországnál is« André Gide: Retour de l'U.R.S.S.". *Szép Szó* 3. köt. 10. sz. (1936): 193–209.
- Fejtő, Ferenc. „Korszerűtlen beszélgetés”. *Szép Szó* 2. köt. 7. sz. (1936): 350–365.
- Fejtő, Ferenc. „József Attila költészete”. *Szép Szó* 6. kötet, 1. (21.) füzet (1938, jan./febr.): 68–89. Ponovljeno izdanje: Fejtő Ferenc. *József Attila a Szép és Jó Szó mestere*. Budapest: Holnap Kiadó 2005. 51–66. 135–162.
- Fejtő, Ferenc. „József Attila, az útmutató”. *Szocializmus* 31. 2–4. sz. (1947): 114–121. Ponovljeno izdanje: Fejtő Ferenc, *József Attila a Szép és Jó Szó mestere*. Budapest: Holnap Kiadó 2005. 172–202.
- Fejtő, Ferenc. „József Attila és kora”. *Csillag* (1947. december – 1948. szeptember) in Fejtő Ferenc. *A szélén behajtvva. Válogatott írások*. Budapest: Magvető, 1973, 377–540.
- Féja, Géza. „József Attila élete”. *Magyarország* 30, (1940. május): 7.
- Fülöp, Ernő. „József Attila költészete”. *Korunk* 10, 2. sz. (1935): 116–123.
- József Attila összes tanulmánya és cikke 1930–1937. Kritikai kiadás* [Tverdota György és Veres András, szerk.], Budapest: József Attila Társaság – L'Harmattan kiadó, 2018.
- József, Jolán. *József Attila élete*. [Budapest]: Makai Á. – Argumentum, 1999.
- Németh, Andor, „József Attila” *Literatura* 3 (1928. augusztus): 258–261.
- Németh, Andor, „Éhségek hetyke poétája”, *Literatura*, 4 (1929. április): 131–133.
- Németh, Andor. *József Attila*. Budapest: Cserépfalvi, 1944.
- Németh, Andor. *József Attiláról*. Sajtó alá rendezte Réz Pál. Budapest: Gondolat, 1980.
- Szántó, Judit. *Napló és visszaemlékezés*. Budapest: Argumentum, 1997.
- Tverdota, György. „József Attila gondolkodástörténete 1930–1937”. In *József Attila összes tanulmánya és cikke 1930–1937. Kritikai kiadás*. Szerk. Tverdota György és Veres András. Budapest: József Attila Társaság – L'Harmattan, 2018, 42–45.
- Tverdota, György. „Az anyag gyermekei. A város peremén elemzése”. *Jelenkor* 62, 9. sz. (2019): 980–981.
- Vágó, Márta. *József Attila*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975.
- Vértés, György. *József Attila és az illegális kommunista párt*. Budapest: Magvető, 1964.

Fejtő Ferenc József Attilával kapcsolatos írásai

Fejtő Ferenc életművének legmaradandóbb, legkevésbé vitatható teljesítményei közé tartoznak azok az írásai, amelyekben József Attila életművét tette mérlegre. Három olyan publikációját ismerjük, amelyek a maguk idejében és a maguk műfajában a József Attila-recepció csúcsteljesítményei közé sorolhatók. Az első írás egy nagyrecenzió, amelyet a kritikus a *Medvetánc* című válogatott kötet kapcsán közölt, s amely terjedelmében, hangsúlyaiban és szövegértés tekintetében is a kivételes költői teljesítmény első méltó elismerését nyújtotta. A Szép Szónak a költő tragikus halálát gyászoló 1938. 1. számában nem véletlenül kapta Fejtő a költő pályarajza elkészítésének feladatát, amelynek maradéktalanul és igen magas színvonalon megfelelt. A harmadik áttekintő életmű-értékelése az 1948-ban önálló füzetben is megjelent *József Attila, az útmutató* volt, nem sokkal a szerző végleges emigrációja előtt. Az ötvenes évek rossz irányba fordult József Attila-értelmezése után ehhez a füzethez kellett visszatérnie a kutatásnak, hogy a szükséges iránymódosítást végrehajthassa.

Fejtő más írásaiban is foglalkozott József Attilával, a költőhöz fűződő kapcsolataival, például emlékiratában is kitért erre. A rendszerváltás után újra szorosabb kapcsolatokat felvéve a magyar kulturális élettel, bekapcsolódott a József Attila kései utóéletének alakításába. Tevékenyen részt vett azokban a rendezvényekben, amelyek 2005-ben, a költő születésének centenáriuma alkalmából Budapesten, vidéki városokban, Párizsban vagy Berlinben zajlottak le. A költővel való személyes kapcsolata önmagában is viták tárgyát képezte, és írásaival együtt Fejtő értékelésének egyik lényegi szempontját jelenti.

Kulcsszavak: Medvetánc-kritika, a proletárköltő, 1938-as pályakép, a felkészülés éve, hagyományőrző modernség, az útmutató, a gondolkodó

04

TVERDOTA

György

Budapest

Fejtő Ferenc József Attilával kapcsolatos írásai

Fejtő Ferenc és József Attila kapcsolata régóta foglalkoztatja a szakmai közvéleményt, és ennek során nagy előszeretettel és durva kezekkel nyúltak érzékeny pontokhoz, nem riadva vissza a rágalalmazástól vagy a torzításoktól sem. A rendelkezésre álló keretek között azonban ezeknek az eseteknek a krónikájáról le kell mondanunk, hogy a két írástudó kapcsolatának lényegi belső övezetére összpontosíthassuk figyelmünket. Fejtő felől közelítve ehhez a relációhoz, nyilvánvaló, hogy – függetlenül attól, hogy életervében milyen szerepet szánt költő barátjának – József Attila körüli szolgálattételének értékelése akarva-akaratlanul a Fejtő-életmű egyik legfontosabb mércéje lett. Az értekező számos alkalommal írt vagy beszélt József Attiláról, de ilyen tárgyú munkálkodásának természete megkönnyíti figyelmünk további koncentrációját. Minden megnyilatkozása három alapvető írásra vezethető vissza, amelyek viszont olyan súlyúak, hogy a költőről való gondolkodás irányát mindmáig alapvetően befolyásolják.¹ Előadásom gondolatmenete e három szöveg köré épül ki.

A József Attila-recepcióban betöltött szerepe csak a Németh Andoréhoz mérhető. Németh jóval korábban fedezte föl a költőt, régebb óta kísérte fi-

¹ A Holnap Kiadó 2005-ben *József Attila a Szép és Jó Szó mestere* című kötetben megjelentette Fejtő Ferenc 1934 és 2004 között József Attiláról írt méltatásainak és tanulmányainak gyűjteményét. A kötetben jelent meg a három írás: „József Attila költészete” (51–66.), „József Attila költészete” (135–162.), „József Attila, az útmutató” (172–202.), amelyek elemzésünk tárgyát képezik.

gyelemmel pályája alakulását, lényegében két könyvet írt barátjáról.² Az elfogultságig menően pártfogásába vette a fiatal lírikust.³ Első felfedezőjeként mégis Fejtő Ferencet tarthatjuk számon. Ő lett ugyanis az első pályarajz és életmű-értékelés szerzője, amely a *Medvetánc* kötet megjelenése kapcsán a *Korunk*ban látott napvilágot. A recenzióknak már a terjedelme is szokatlan. Hosszabb színes riport már korábban is napvilágot látott a költőről, de ilyen pályarajzot, amely csak a legjelentékenyebb kortárs költőknek járt ki, még nem készítettek József Attiláról. A terjedelem jól tükrözi azt a kiemelő, elismerő értékelést, amely Fejtő szerint a *Medvetánc* kötetnek és szerzőjének kijár. Tekintélyes kritikusok méltatták és bírálták a *Medvetánc*ot, mint Füst Milán vagy Halász Gábor, de az érték felismerésének érdeme a Fejtőé, amint hogy az életmű értelmezésének alapjait is ez az írás fektette le.⁴

A pályarajz gondolatmenetének középpontjában József Attila szocialista költői mivolta áll. Fejtő kritikusi és értelmezői nézőpontja meglehetősen rendhagyó. Annak az írástudónak az álláspontja, aki illegális tevékenysége miatt került börtönbe, ám onnan kiszabadulva már nem volt kommunistának tekinthető. Ugyanakkor a szociáldemokrata orientáció jelei sem fedezhetők fel még megnyilatkozásain. Abban a köztes, kereső, vívódó állapotban van, amely ekkor valószínűleg *A város peremé*nt, majd az *Eszméletet* író József Attilát is jellemezte. A szocialista költői mivotról értekező Fejtő időszerűségéről beszélni ma, ez első pillantásra a lehető legnagyobb anakronizmusnak hat. Csakhogy a kérdés, paradox módon éppen mára vált égetően aktuálissá.

A tavasszal megjelent József Attila-értekező próza kritikai kiadása⁵ világosá tette, hogy József Attila a harmincas évek elején egy új, proletár kultúra születésében bizakodott, amelynek keretében saját költészetének is helyet vélt találni. Ha úgy tetszik, személyes karrierjét tekintve ez volt az egyik legvégzetesebb tévedése, mert az irodalmi életben való elszigetelődésével, margóra kerülésével járt, miközben az a szubkultúra, az osztályharcos munkásság,

² Németh Andor, *József Attila*, (Budapest: Cserépfalvi, 1944). A „József Attila és kora” című pályarajz önálló kötetben nem jelent meg. A *Csillag* c. folyóirat közölte folytatásokban (1947. december – 1948. szeptember), majd Németh Andor, *A szélén behajtvá. Válogatott írások* című válogatott kötetében látott napvilágot (Budapest: Magvető, 1973), 377–540. Végül a Réz Pál sajtó alá rendezésében megjelent *Németh Andor József Attiláról* című kötet tette közzé (Budapest: Gondolat, 1980), 145–342.

³ „József Attila” című életrajzi riportja minden későbbi kultikus pályaértelmezés egyik legfőbb forrása lett: *Literatura* 3 (1928. augusztus): 258–261.; *A Nincsen apám, se anyám* kötetéről írott recenziója a költő jelentőségét legkorábban hangoztató felfedező cikkek egyike: „Éhségek hetyke poétája”, *Literatura*, 4 (1929. április): 131–133.

⁴ Fülöp Ernő, „József Attila költészete”, *Korunk* 10, 2. sz. (1935): 116–123.

⁵ *József Attila összes tanulmánya és cikke 1930–1937. Kritikai kiadás*, [Szerkesztette Tverdota György és Veres András], (Budapest: József Attila Társaság – L'Harmattan kiadó, 2018), 1466.

amelyre a polgári kultúrának hátat fordítva erősen számított, nem fogadta őt be. De ez az ambíció markánsan megváltoztatta költészetének karakterét, és olyan remekművek megalkotását tette lehetővé, amilyen a *Külvárosi éj*, a *Téli éjszaka*, az *Elégia*, *A város peremén*. A proletariátus várt és remélt új kultúrája József Attila értelmezésében nem azonos a proletkulttal, hanem olyan egyetemes kultúrával egyenlő, amelyben a proletariátus a maga arcára fogja formálni évezredek kulturális hagyományát, ahogy a polgárság tette a francia forradalom után. József Attila 1933–1934-re belátta, hogy ebbeli reményeiben csalatkoznia kellett, és nem kis válság árán, amelyből az *Eszmélet* révén kapaszkodott ki, tovább lépett, részben visszafordulva a polgári kultúrához. A kritikai kiadás egyik legfőbb tanulsága az, hogy József Attila költői arculatából ezt a történeti elemet, egy a polgári költészetétől elrugaszkodni kívánó törekvést nem lehet kiiktatni.

Nos, Fejtő a *Medvetánc*-kritikában a költőnek ezt a fejlődését értette meg mindenkinél, még Németh Andornál is jobban. Mivel ekkor még benne sem szűnt meg egy új, proletár kultúra kialakításába vetett remény, ezért igyekezett József Attila szocialista költői vonásait koherens portréba rendezni: „József Attila proletár származású költő és ennek nyomai egész költői működésén és életformáján föllelhetők. Mégis vonakodunk azt írni róla, hogy »proletárköltő«, a szónak bizonyos egyirányú harcias használhatósága miatt. Proletárköltőnek azt szokták nevezni, aki proletár voltát állandóan hangsúlyozva s életében-verseiben a proletár-eszményt akarja kifejezni, nem pedig a maga életét úgy, amilyen. József Attila úgy proletárköltő, ahogy Gorkij proletáriró. Nem eszményt és tendenciát ad, hanem a maga emberi valóságát, nem osztálykategóriát, hanem a proletár-ember totális, vajúdó, talán ellentmondó, de őszinte lényegét.”⁶ Fejtő sajnálja, hogy a „*Munkások* című vers, valamint a *Korunkban* megjelent kitűnő »történelmi materialista« *Óda*”, tehát *A város peremén* kimaradt a kötetből. Utóbbi a *Nagyon fáj* kötetben látott napvilágot 1936 végén, és visszaigazolja Fejtő hiányérzetét, a „polgári” kritikusok által a kötet legsikeresebbnek ítélt darabja lett.⁷ Igaz, ez a polgári értelmiség addigra már végrehajtotta „a liberalizmus házi reformját”, (Ignotus Pál kifejezését kölcsön véve), azaz a történelem tragikus fordulatai, a nácizmus felől érkező közös fenyegetettség nyitottá tették a hozzá képest balra elhelyezkedő világnézetek iránt.

József Attila és Fejtő Ferenc útja ettől kezdve párhuzamosan folytatódott, a Mónus Illés-féle szociáldemokrata körökben, majd pedig a Szép Szó szerkesztőségében. A Fejtő ártalmas hatásáról, illetve kettejük állítólagos konflik-

⁶ Fülöp, „József Attila költészete”, *Korunk* 10, 2. sz. (1935): 122.

⁷ Erről ld. Tverdota György, „Az anyag gyermekei. A város peremén elemzése”, *Jelenkor* 62, 9. sz. (2019): 980–981.

tusairól szóló pletykák erre az időszakra koncentráálódtak.⁸ Az időszakot végzetes esemény, József Attila öngyilkossága zárta le. A zárókövet, a Szép Szó 1938. januári emlékszámába írt pályarajzzal és életmű-értékeléssel Fejtő Ferenc faragta ki és állította föl.⁹ A szerkesztőség erre a feladatra, visszatekintve a *Medvetánc*-kritikára is, joggal őt tartotta legalkalmasabbnak. Joggal, mert az ilyen feladat optimális megvalósítására való képesség még a jó kritikusok közül sem mindegyikben van meg. Egy lezárt életművet nem lehet egyetlen elvre visszavezetni. Korszakokra tagolódik, és nagyon eltérő törekvéseket, heterogén természetű teljesítményeket foglal magába. A rátermett műítésnek egyaránt nyitottnak és méltányosnak kell lennie a pálya különböző pontjain létrehozott, más-más poétikai elvek szerint megvalósuló művek természete és értéke iránt.

Nehéz nem észrevenni a folytonosságot a *Medvetánc*-kritika és az 1938-as pályakép között. Ennek szembeötlő formai jele a rangkijelölő, de a hangvételt tekintve inkább konfrontáló hivatkozás Baudelaire és Ady, illetve József Attila költészetének ellentétes karakterére mindkét írásban. A folytonosság fennáll a költészet szocialista jellegének hangsúlyozása terén is. Fejtő az eltelt évek során, a Gide szovjet útbeszámolójáról írott cikke vagy nevezetes *Korszerűtlen beszélgetése* dacára is konzekvens maradt József Attila szocializmusát illető álláspontjában.¹⁰ Mindössze annyi történt, hogy a teljes pályakép ismeretében a költőnek ez az elkötelezettsége egyik fontos mondandójává relativizálódott, nem kapott kizárólagos szerepet az életmű magyarázatában. Ez az

⁸ A Fejtő negatív szerepéről szóló híreszteléseket József Jolán indította el *József Attila élete* című életrajzában: „Igen, a »Szép Szó« nem honorálta szerkesztőjét. Később már tördelni sem engedték. A lap egyik munkatársa azt mondotta, azért, mert F. F. jobban értett hozzá. Tehát ő kapott 120 pengő fizetést.” József Jolán, *József Attila élete*, ([Budapest]: Makai Á. – Argumentum, 1999): 228. Erre hivatkozva írta Féja Géza, hogy „ez a folyóirat zászlónak, pajzsának és ürügynek használta a nyomorgó költőt, de a szerkesztői honoráriumot, József Jolán szerint F. F.-nek adta nyilván fajvédő alapon.” Féja Géza, „József Attila élete”, *Magyarország*, május 30, 1940, 7. A másik forrás Szántó Judit volt, aki már a költő életében rossz viszonyba került Fejtővel: Szántó Judit, *Napló és visszaemlékezés* (Budapest: Argumentum, 1997), 126–128. A Fejtő-ellenes hadjárat főszereplője, Vértes György merített ugyan Szántó Judit emlékezéseiből, de míg az élettárs úgy tudta, hogy barátját „Attila vitte el Mónus Illéshez” (Szántó, *Napló és visszaemlékezés*, 126.), addig Vértes a költőnek a szociáldemokráciával való kapcsolatát Fejtő bűnének tudja be, és valóságos történetet költ a két szerkesztőnek a Szép Szóban kibontakozó konfliktusairól és arról, hogy Fejtő a folyóiratban háttérbe szorította a költőt. (Vértes György, *József Attila és az illegális kommunista párt* (Budapest: Magvető, 1964), 110–116., 126–130.)

⁹ Fejtő Ferenc, „József Attila költészete”, *Szép Szó* 6. kötet, 1. (21.) füzet (1938): 68–89.

¹⁰ A Szép Szó megítélése és József Attila és a Szép Szó kapcsolatának egyik legkínosabb pontja a kommunisták szemében Fejtő Ferenc, „»Ami fontosabb Oroszországnál is« André Gide: Retour de l'U.R.S.S.» Szép Szó 3. kötet, 10. sz. (1936): 193–209. és „Korszerűtlen beszélgetés” Szép Szó 2. kötet, 7. sz. (1936): 350–365. című írásai voltak. Ezért igyekeztek a költőt distanciózni a szerkesztő társa által képviselt állásponttól. Az előbbi írás megjelenetése miatt Vértes szerint „József Attila ott is akarta hagyni a »Szép Szó«-t.” Vértes, *József Attila és az illegális kommunista párt* (Budapest: Magvető, 1964), 127.

elmozdulás a kritikusi összteljesítmény szempontjából nem jelent kevesebbet, mint hogy az ideológiai megközelítés dominanciájának megszűnésével az értelmezői módszertanban a poétikai szempontok váltak meghatározókká. Érdemes ezért a gondolatmenet rendjét követve kiemelni a pályakép néhány máig hatóan sugallatos megállapítását.

A pályaképet egy sejtetés indítja arról, hogyan fogta fel maga a költő a formaképzés és az életanyag viszonyát. A sejtetés két gyönyörű példára támaszkodik. Az egyik a *Külvárosi éj*, majd teljesebb formájában a *Medvetánc* mottóját adó népdal értelmezése a dudás hivatása és a hivatás betöltését szükségképpen megelőző pokoljárás közötti összefüggésről. „Mintha én írtam volna; de mit is jelent tulajdonképpen?” – tette föl Fejtő szerint a kérdést a költő. Válasz nincs rá, csak a „pokol” jelentésének közös találgatása. A másik gyönyörű példa, ugyancsak életanyag és formaművészet viszonyáról egy mondat, amelyet Fejtő a költőtől idéz: „A vers papírpénz – mondta váratlanul – s a szenvedés az aranyfedezete.” És hozzátette: „Nekem van fedezetem... Színarany”.¹¹ Sejtetés ez is. Azóta a nagyképű elméletek tudni vélik a választ: Nincs, csak a nyelvi megfogalmazás, mindaz, ami azt megelőzi, érdektelen. József Attila és Fejtő még nem voltak ilyen magabiztosak. Homályban hagyták, mi a reláció a pokol és a dudálás, a papírpénz és az aranyfedezet között. Most kezdjük sejteni, a tavasszal megjelent kritikai kiadás tanulságait levonva,¹² hogy a válasz József Attila készül, és soha el nem készült kései művészetkoncepciójában, sajátos kifejezésetztétikájában rejlik. A megfejtést Fejtő sem tudta, de portréját annak belátásával írta, a legközelebb kerülve ezzel József Attila legbensőbb alkotói titkaihoz, ami 1938-ban ebből egyáltalában belátható volt.

E kezdeti fejtegetések szellemében a pálya egészének áttekintése céljából Fejtő, mint már a *Medvetánc*-kritikában is, egy metaforikusan használt fogalomkettősséggel: a szöveg és a dallam dualitásával élt. A szöveg, a feldolgozott tartalom József Attila költészetében mindig is nehéz és komoly volt, de fiatal korában és még azután is egy ideig, a nehézségekről „bájos, lány trillák” hangszerelésében, vidám és játszi dallammal énekelt. A pálya ívének a hajlását Fejtő abban látta, hogy ez a vidám, játékos, tréfás dallam egyre többet veszített fényéből, derűjéből és a komor szöveg egyre fokozódó mértékben lett úrrá a kompozíciókon.¹³ A kritikusnak nincs más dolga, mint követni ennek a fokozatos elkomolyodásnak, majd elkomorodásnak a folyamatát, a tragikus végkifejletig.

Fejtőnek az egyik legfontosabb hozzájárulása mai József Attila-képünk kialakításához alighanem a hosszúra nyúlt pályakezdetés éveinek magyarázatá-

¹¹ Fejtő, „József Attila költészete”, 68., 69.

¹² Ld. Tverdota György, „József Attila gondolkodástörténete 1930–1937”, in *József Attila összes tanulmánya és cikke 1930–1937. Kritikai kiadás*, [Szerkesztette Tverdota György és Veres András], 42–45. Budapest: József Attila Társaság – L'Harmattan, 2018.

¹³ Fejtő, „József Attila költészete”, 79., 84.

hoz fűződik. Arra figyelmeztet, hogy József Attila klasszicizáló hajlamú költő volt. „Sokszor beszélgettünk arról, hogy a költészetet is sok kisikamlástól, kárbavesztett fáradságtól, ízléscicamtól és stílusbeli műveletlenségtől szabadítaná meg a zeneakadémiák mintájára alapított költő-akadémia, a rendszeresített utánzásban rejlő erőpróba. Hogy József Attila poeta doctus lett, a lírai formák és szabályok rigorózus, magával és másokkal szemben pedáns tudósa,... abban nagy szerepe van a diákévek e játszi, virtuózkodó, tanulmányszerű próbálgatásainak.”¹⁴ Perdöntő mondatok ezek ma is, amikor a „késő modern”, „utómodern” üres terminusai helyett szakmai vitáinkban „mellett érvelek, hogy a korszakot a hagyományörző modernség korának nevezzük. József Attila életműve mindenestre rendkívül erős, meggyőző érv emellett a Fejtő belátásaira is építő okoskodás igaza mellett.

Szinte törvényszerű, hogy egy olyan érzékenységű kritikus, mint Fejtő, ne csak a programot lássa meg, hanem azt is, Adyra, Baudelaire-re, Juhász Gyulára, Tóth Árpádra Kassákra utaló számos példával illusztrálva felismerését, hogy József Attila személyében jellegzetes pastiche-szerzővel, erős stílusimitációs hajlammal rendelkező alkotóval állunk szemben, olyan művésszel, aki gyakran másoktól tudatosan kölcsön vett nyelven mondja el legsajátabb mondanivalóit.¹⁵ Nyugodtan folytathatta volna a sort Villonnal, a Kalevalával, Verhaerennel, Pierre de Ronsard-ral és másokkal. Fejtő mindenestre tisztában volt azzal, ami a 2005-ös centenáriusra vált újra kollektív élménnyé: József Attila ezerarcú költő volt.

A hosszúra nyúlt tanulóévek alatt azonban a költő olykor ráhibázott a legtokéletesebb megoldásokra. A szerző több kitűnő mikroelemzést szentelt a legsikeresebb eseteknek. A *Medvetánc*-kritikával szemben nem kísérletezett a *Sacrilegium*mal, hanem a közmegegyezés szerinti két korai csúcsteljesítménynél, a *Megfáradt embernél* és a *Tiszta szívvelnél* állapodott meg. Az utóbbi versről nem kevesebbet állapított meg, mint hogy „egymagában halhatatlanná tenné József Attilát, ha nem tanúskodna még vagy száz hibátlan tökéleteségű vers, az ő naggyáavató porében.”¹⁶ Egy-két további idézet azonban elárulja, hogy az ilyen korai remekművek körét tágabban vonja meg, a *Rög a röghöz* című verstől a *Hangyán át* a *Csudálkozunk az életen* című darabbal bezárólag.

A korai remeklések utolsó sorozatát, az első igazi jelentős kötetként értékelt *Nincsen apám, se anyám* verseire támaszkodva, sajátos duális szerkezetbe foglalva tárgyalja Fejtő.¹⁷ Úgy látja, hogy a fiatal költő tudatosan kijelölt a maga számára bizonyos szerepeket, attitűdöket: „légy cinikus magadhoz kegyetlen, jókedvű, kemény”. Az emberi alkat azonban nem engedelmeskedik a parancs-

¹⁴ Fejtő, „József Attila költészete”, 71.

¹⁵ Fejtő, „József Attila költészete”, főleg a 72.

¹⁶ Fejtő, „József Attila költészete”, 74.

¹⁷ Fejtő, „József Attila költészete”, 75.

nak, József Attila az álca mögött maradt „árva, friss, szemérmes, botor, ideg-érzékeny”. A *Nincsen apám...* kötet költészete az attitűd és az alkat, a szerep és a valóság bonyolult játékának a lecsapódása. A pályakép a húszas évek végének, a költő rövid ideig tartó első jelentős korszakának a verseit, a *Nemzett József Áront*, a *Szeretnéneket*, a *Derűs vagyok...* kezdetűt, az *Engem temetnek* címűt, a *Hangyát*, a korai Isten-verseket erre a szálra felfűzve tárgyalja. Egyedül a *Medáliák*-ciklussal nem tud kielégítően elbánni ebben a sorozatban.¹⁸

A gondolatmenet következő szakaszában, a harmincas évek eleji, forradalmi szocialista programmal fellépő verseket elemző alfejezetben konfrontálódik egymással Fejtő ideológiailag elkötelezettebb korábbi irodalomképe, amely a *Medvetánc*-kritikában érvényesült, és a harmincas évek végére kicsiszolódott, poétikai szempontokat előtérbe helyező kritikai álláspontja. Az alfejezet azokkal a versekkel foglalkozik, amelyekben a *Medvetánc* kötet szerzője úgymond kijavította a *Döntsd a tőkét* kötetet közvetlen politizáló verssorait. E vizsgálódás során Fejtő természetesen fényt derít József Attila egyik általánosabban érvényre jutó szokására, hogy számos alkalommal átírja verseit, tökéletesítés céljából, az éppen aktuálisan vallott verseszmény jegyében.¹⁹ Fejtő az átírás pártjára áll, s kedvező fejleményként mutatja be, hogy a bolsevik gyanús kitételeket a költő később kiirtotta műveiből és költőileg értékes pótlásokat iktatott be a helyükbe. Ítékezésében a kritikus nem járt el szélsőségesen. A *Haszon* című villoni ballada esetében az eredeti, politizálóbb változatot tartotta továbbra is sikeresebbnek.²⁰ A kérdés ma sincs eldöntve, de Fejtő e máig nyúló vitában az egyik lehetséges álláspont színvonalasan érvelő képviselője.

A „középső korszak” immár egyértelműen nagy, világirodalmi rangú költészetének, a *Külvárosi éj* és a *Medvetánc* anyagának tárgyalására a versek érdemeihez mértelen feltűnően kevés hely jut. Valamivel részletesebben a *Külvárosi éj* című versről szól, rajta keresztül mutatja be a kritikus az elégikus hangoltság eluralkodását, a jókedv megritkulását, a forradalmi hév megcsappanását, azzal együtt, hogy Fejtő leszögezi, hogy ezekben a versekben „már a tisztultan szocialista költő szól”.²¹ Nem marad el a *Téli éjszaka* és az *Elégia* idézése, és a szerelmi költészet témakörében az *Ódáé* sem. A többi remekmű azonban csak felsorolásban tűnik föl. Ennek nem valamiféle rejtett kritikai különvélemény az oka, hiszen az *Ódát*, az *Eszméletet* és *A város pereméit* József Attila „költészetének központi csúcsaiként” nevezi meg.²² Az *Eszmé-*

¹⁸ Fejtő a *Medáliákat* „a magyar szürrealizmus egyedüli remekei”-ként méltatta, s ezzel egyik kezdeményezője lett annak a máig makacsul kitartó tévképzetnek, amely szerint József Attila a szürrealizmus magyar képviselője lett volna pályája egyik szakaszán (Fejtő, „József Attila költészete”, 80.)

¹⁹ Fejtő, „József Attila költészete”, 81.

²⁰ Fejtő, „József Attila költészete”, 81.

²¹ Fejtő, „József Attila költészete”, 82–83.

²² Fejtő, „József Attila költészete”, 84.

let-ciklussal mégis kivételt tesz. Terjedelméhez és jelentőségéhez képest itt is tömören fogalmaz, de a tömörség ezúttal kivételes töménységgel és elmélyedéssel jár együtt.²³ Fejtő eljárását talán az magyarázza, hogy ekkorra József Attila költészetének épp ez a korszaka közismertté, elismerten nagy versek születésének időszakává vált a versolvasók köztudatában, és ezek a darabok nem szorultak ismertetésre, jelentőségük melletti hosszas évelésre.

A fejezet végén Fejtőnek még arra is marad helye, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy a *Medvetánc* kötet két utolsó versével, az *Iszonyattal* és a *Mamával* új hang jelentkezik, az, amelyet Németh G. Béla nyomán „kései költészet”-ként szokás megnevezni.

A *Nagyon fáj* kötet verseinek és az utolsó év termésének értelmezését és méltatását a gondolatmenet végén kijelölt helyük pontosan meghatározza. Fejtő felidézi a *Medvetánc* kötet megjelenése utáni beszélgetésüket arról, hogy a válogatott versgyűjtemény hol jelöli ki szerzője helyét a költői rangsorban. „Én már most, még ha itt e helyben meghalok is, nagy költő vagyok” – mondta tárgyilagosan József Attila. Fejtő vitatta ezt, mondván, hogy a nagysághoz még újra meg kellene tudni szólaltatni az *Óda* férfihangját. A végső kérdéseknek, a lét értelmének, a halál rettenetének kérdéséhez még nem is nyúlt. Csakhogy 1934 ősze után József Attila, a felnőtt, sorra-rendre elkezdte teljesíteni azokat a kritériumokat, amelyek Fejtő Ferenc szerint a nagy költői mivolt ismérvei. Ezekben az években, a Szép Szó körében olyannyira szoros közelségből szemlélte barátja sikeres harcát a nagyságért, hogy nem hunyhatta be a szemét az előtt sem, hogy milyen árat kellett fizetnie a tökélyért, és annak is tanúja lehetett, hogy József Attila vonakodás nélkül megadta ezt az árat. A pályarajz utolsó alfejezete egyfelől a művek utolsó nagy sorozatának méltatásától és az emberi lény ezzel párhuzamos pusztulásának látványától kapja tragikus pátoszáat.

A harmadik Fejtő-írásnak, a *József Attila, az útmutató* című tanulmánynak nem a költő, hanem a gondolkodó József Attila a voltaképpeni tárgya, és éppen emiatt a vonása miatt torkollik bele a mai, sőt, a holnapi vitaövezetbe, ami megint csak Fejtő gondolatainak időtálló, újra aktualizálódni képes voltát erősíti.²⁴ Egy régóta tartó, de máig sem lezárt vitában markánsan foglal állást a *József Attila, az útmutató* szerzője. A polémia arról szól, hogy van-e önértéke a gondolkodó-értekező József Attila okfejtéseinek, vagy tekintsük töprengéseit zseniális költői életműve verseket megvilágító melléktermékeinek? Fejtő szerint „a gondolkodást, az eszmélkedést, a saját maga és a világ ismeretét vallotta élete és költészete fő céljának. Senkire sem haragudott inkább, mint azokra, akik dilettáns kirándulásoknak minősítették elméleti kísérleteit, s csupán mint költőt voltak hajlandók elismerni.”²⁵

²³ Fejtő, „József Attila költészete”, 85.

²⁴ Fejtő Ferenc, „József Attila, az útmutató”, *Szocializmus* 31. 2–4. sz., (1947): 114–121.

²⁵ Fejtő, „József Attila, az útmutató”, *Szocializmus* 31. 2–4. sz., (1947): 115. Másodközlés: Fejtő Ferenc, *József Attila a Szép és Jó Szó mestere* (Budapest: Holnap Kiadó 2005), 175.

Ilyen vitákra a tavasszal megjelent kritikai kiadás fogadtatása során számítottunk, amely József Attila 1930 és 1937 között írt értekező prózai műveit rendezte sajtó alá. Eltérő nézetek ütköztetésére nemcsak számítottunk, hanem a közmegegyezésre számító módon lezárt eredmények alapján újabb tisztázó eszmecserék megindulását szorgalmazzuk a gondolkodó József Attiláról. Ezekbe az eszmecserékbe az előbb látott módon szinte kortársunkként szólhat bele Fejtő Ferenc 1947-ben közölt tanulmánya.

A születési dátum, 1947, korántsem véletlen. Fordulópontot jelez. Nagyjából ez volt az az időpont, amikor Magyarországon valaki szégyenkezés vagy önvizsgálat nélkül büszkén vallhatta magát marxistának, szocialistának. Tekinthejtük ezt a dátumot a bűnbeesés szimbolikus időpontjának. Fejtő ebben a tragikus pillanatban hivatkozott az életét és életművét a bűnbeesés előtt lezáró József Attilára, akkor választotta őt útmutatónak, amikor valamikori közössége éppen letért a költő által javasolt útról, s a hatalom birtokában olyanná alakította arcukat, amilyenek mi magunk pályafutásunk során megismertük.

A vitaövezetbe azonban csak úgy juthatunk el, ha egészen eddig a torkolatig sok fontos kérdésben egyetértéssel követjük végig Fejtő okfejtését. A közös kiindulópont a *József Attila, az útmutató* egyik mondata: „A marxi történelemfilozófiával való megismerkedés volt József Attila gondolkozási pályafutásának legdöntőbb élménye.”²⁶ Kritikai kiadásunk a legmesszebbmenőig igazolja ezt az állítást. 1930 őszétől a költő haláláig ennek a marxi ihletésű gondolkozási rendszernek a paradigmáján belül maradt. Ezért fogadhattuk el Fejtőt, mint e gondolati fejlődés egyik legközvetlenebb tanúját útmutató gyanánt, amikor a költő gondolkozásának alakulását követtük végig: „Sokat, mondhatnám napokint láttam ez időben József Attilát.” „Belevetette magát a marxi írók tanulmányozásába, éjt nappallá téve tanulta, vizsgálta, bírálta, magyarázta, oktatta a szocializmust, szemináriumokban, kávéházakban, fáradhatatlanul és türelmetlenül.”²⁷ Különösen érdekes Fejtő tanúságtétele annak a közös válságnak a leírása során, amelybe a baloldal váratlan katasztrofális veresége sodorta őket Hitler hatalomra jutása után, és amely válságból történő kibontakozás folyamatához köti József Attila marxista gondolkozásának eredetivé válását, elmélyülését, s azt az elhajlását az ortodox marxizmustól, amely miatt a párt részéről őt annyi gáncs érte, s amelyre hivatkozva Fejtő őt jelölte ki útmutatónak.

Fejtő gondolkozásának a cikkben csak két korlátját konstatálhatjuk, de ezt sem cáfolatképpen, hanem a vitaövezetbe utalva. Az egyik az, hogy József

²⁶ Fejtő, „József Attila, az útmutató”, *Szocializmus* 31. 2–4. sz., (1947): 116. Másodközlés: Fejtő, *József Attila a Szép és Jó Szó mestere* 177.

²⁷ Fejtő, „József Attila, az útmutató”, *Szocializmus* 31. 2–4. sz., (1947): 118, 121. Másodközlés: Fejtő, *József Attila a Szép és Jó Szó mestere* : 16., 11.

Attila gondolkodását a végkifejlet, a kétségkívül rendkívüli jelentőségű *Hegel, Marx, Freud* felől, visszatekintve, egyfajta rövidülésben mutatja meg.²⁸ Amit a költő nézeteiként azonosít, abban igaza van, de József Attila ilyen mértékben az emberi aktivitásra a tárgyiasult termelési értékekkel szemben tényleg csak a legutolsó időszakában apellált. Az erkölcsi elköteleződés jelentőségét az embert mozgató elementáris erőkkel szemben csakugyan hangoztatja a költő, de ezt váltakozva gyakorolja. Olykor, mintha önmagának is ellentmondva, az egyébként igen magasra értékelt öntudat ellenpárjára, az ösztöniségre vezetné vissza az emberi viselkedést, az erkölcsi szférát az ideológia utólagos kísérő funkciójára redukálva. Ezek, az ösztöniség és az öntudat szerepét vizsgáló dilemmák azok, amelyeket a közeli jövő eszmecseréiben tisztáznunk kellene. Fejtő ebben a várható vitában az öntudat pártján áll.

Ezzel függ össze Fejtő másik korlátja. Láthatóan sokkal kevésbé elkötelezettje a pszichoanalízisnek, mint barátja volt, és ennek megfelelően nem is mozog olyan otthonosan ezen a területen. Márpedig József Attila 1931 őszétől kezdve fokozódó mértékben elmélyült a pszichoanalízis tanulmányozásában.²⁹ Ami kielégítetlenül hagyta őt a marxizmusban, az egyén, az emberi lélek magyarázatában, azt a pszichoanalízis tanulmányozásával pótolta. Ennek során állapotodott meg az emberi lény legmélyebb rétegénél, az ösztöni szféránál. A társadalmat marxi módon, a termelés fogalma köré épített fogalmi hálóval magyarázta, az egyén viselkedését pedig az ösztönökre épült szempontrendszerrel közelítette meg. Jellemző Fejtőre, hogy ezen a ponton is pontosan megjelölte barátja pszichoanalitikus gondolkodásának központi elemét: „József Attila épp akkor fedezte fel, hogy »baj van az ösztönei körül«”.³⁰ De a freudi erudícióról nem tudott olyan alapos fejlődéstörténeti képet rajzolni, mint József Attila marxizmusának alakulástörténetéről. Persze, ez nem is az ő dolga lett volna.

Mindez a fenntartás azonban nem érinti Fejtő József Attilával kapcsolatos írásainak érdemét. Talán nem tudjuk, hogy amikor József Attiláról gondolkodunk, voltaképpen azt ismételjük meg, anélkül, hogy tudatában lennénk ennek, amit más kiváló kortársi értelmezőkkel együtt Fejtő Ferenc fektetett le, mint a költő megértésének szempontrendszerét és kategóriahálóját. Ennél dicsérőbbet egy zseni mellett akarva-akaratlanul szolgálatot teljesítő kortárs értelmiségiről nemigen lehet elmondani.

²⁸ Fejtő, „József Attila, az útmutató”, *Szocializmus* 31. 2–4. sz., (1947): 116, 117. Másodközlés: Fejtő, *József Attila a Szép és Jó Szó mestere*: 15–16.

²⁹ Vágó Márta emlékezésében, amelyben sem kritikus, sem apologetikus elfogultságot nem találunk a *Szép Szó* szerkesztőségének belső viszonyaival kapcsolatban, József Attila és Fejtő pszichoanalitikus tájékozottságáról érdekes részletet olvashatunk: „Igazán taníts bennünket, Attila – mondta Fejtő, aki mindenáron meg akarta érteni az ösztönkettősség elméletét, az *ösztöntanra visszavezetett lélektant*, de olvasni nem volt ideje”. Vágó Márta, *József Attila* (Budapest: Szépirodalmi, 1975) 251.

³⁰ Fejtő Ferenc, „József Attila, az útmutató”, in Fejtő Ferenc, *József Attila a Szép és Jó Szó mestere* (Budapest: Holnap Kiadó 2005), 186.

Irodalom

- Fejtő Ferenc. „»Ami fontosabb Oroszországnál is« André Gide: Retour de l'U.R.S.S.". *Szép Szó* 3. köt. 10. sz. (1936): 193–209.
- Fejtő Ferenc. „Korszerűtlen beszélgetés”. *Szép Szó* 2. köt. 7. sz. (1936): 350–365.
- Fejtő Ferenc. „József Attila költészete”. *Szép Szó* 6. kötet, 1. (21.) füzet (1938, jan./febr.): 68–89. Másodközlés: Fejtő Ferenc. *József Attila a Szép és Jó Szó mestere*. Budapest: Holnap Kiadó 2005. 51–66. 135–162.
- Fejtő Ferenc. „József Attila, az útmutató”. *Szocializmus* 31. 2–4. sz. (1947): 114–121. Másodközlés: Fejtő Ferenc, *József Attila a Szép és Jó Szó mestere*. Budapest: Holnap Kiadó 2005. 172–202.
- Fejtő Ferenc. „József Attila és kora”. *Csillag* (1947. december – 1948. szeptember) in Fejtő Ferenc. *A szélén behajtva. Válogatott írások*. Budapest: Magvető, 1973, 377–540.
- Féja Géza. „József Attila élete”. *Magyarország* 30, (1940. május): 7.
- Fülöp Ernő. „József Attila költészete”. *Korunk* 10, 2. sz. (1935): 116–123.
- József Attila összes tanulmánya és cikke 1930–1937. Kritikai kiadás* [Tverdota György és Veres András, szerk.], Budapest: József Attila Társaság – L'Harmattan kiadó, 2018.
- József Jolán. *József Attila élete*. [Budapest]: Makai Á. – Argumentum, 1999.
- Németh Andor, „József Attila” *Literatura* 3 (1928. augusztus): 258–261.
- Németh Andor, „Éhségek hetyke poétája”, *Literatura*, 4 (1929. április): 131–133.
- Németh Andor. *József Attila*. Budapest: Cserépfalvi, 1944.
- Németh Andor. *József Attiláról*. Sajtó alá rendezte Réz Pál. Budapest: Gondolat, 1980.
- Szántó Judit. *Napló és visszaemlékezés*. Budapest: Argumentum, 1997.
- Tverdota György. „József Attila gondolkodástörténete 1930–1937”. In *József Attila összes tanulmánya és cikke 1930–1937. Kritikai kiadás*. Szerk. Tverdota György és Veres András. Budapest: József Attila Társaság – L'Harmattan, 2018, 42–45.
- Tverdota György. „Az anyag gyermekei. A város peremén elemzése”. *Jelenkor* 62, 9. sz. (2019): 980–981.
- Vágó Márta. *József Attila*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975.
- Vértés György. *József Attila és az illegális kommunista párt*. Budapest: Magvető, 1964.

Radovi Ferenc Fejtöa o Attili Józsefu

Među najtrajnija i najmanje osporavana ostvarenja iz ukupnog djela Ferenc Fejtöa pripadaju oni tekstovi u kojima je na vagu stavljao životno djelo Attila Józsefa. Poznajemo tri takve publikacije koje se u vlastitom vremenu i žanru mogu svrstati među vrhunce recepcije Attila Józsefa. Prvi tekst je velika recenzija koju je kritičar objavio o izabranim pjesmama pod nazivom *Medvetánc* (Medvjedji ples) i koji je svojim opsegom, akcentima, ali i u pogledu razumijevanja teksta pružio prvo dostojno priznanje ovom iznimnom pjesničkom dostignuću. Nije slučajno što je Fejtö dobio u zadatak da za 1. broj časopisa *Szép Szó* iz 1938. posvećenom tragičnoj pjesnikovoj smrti priredi nacrt njegova pjesničkog djelovanja koji je bio besprijekoran i na vrlo visokoj razini. Treći tekst obuhvatna je evaluacija njegova životnog djela objavljena 1948. u zasebnoj svesci pod nazivom *József Attila, az útmutató* (Attila József, putokaz), neposredno prije autorovog konačnog odlaska u emigraciju. Nakon što je pedesetih godina interpretacija djela Attila Józsefa otišla u krivom smjeru, istraživanja su se morala vratiti ovoj svesci kako bi se provela nužna promjena smjera.

Fejtö se i u drugim svojim tekstovima bavio Attilom Józsefom i svojim odnosom s njim, na to se primjerice vraća i u svojim memoarima. Nakon promjene režima ponovo stupa u bliži kontakt s mađarskim kulturnim životom, te se uključuje u oblikovanje kasne recepcije Attila Józsefa. Aktivno je sudjelovao na priredbama koje su povodom stote obljetnice pjesnikova rođenja organizirane u Budimpešti i drugim mađarskim gradovima, Parizu ili Berlinu. Njegova osobna veza s pjesnikom i sama je bila predmetom polemika, a zajedno s njegovim djelima znači jednu od temeljnih smjernica za Fejtövu evaluaciju.

Ključne riječi: kritika *Medvjedjeg plesa*, pjesnik-proleter, prikaz životnog puta 1938., godine pripreme, modernizam koji čuva tradiciju, putokaz, mislilac